

Väljaandja:
Akti liik:
Teksti liik:
Jõustumise kp:
Avaldamismärge:

Kultuuriminister
käskkiri
algtekst
03.03.2025
RT III, 21.02.2025, 1

Vana-Nursi mõisa peahoone, pargi ja valitsejamaja kultuurimälestiseks olemise lõpetamine

Vastu võetud 19.02.2025 nr 48

Käskkiri antakse muinsuskaitseaduse (edaspidi MuKS) § 20 lõike 1 punktide 4 ja 5 ja § 20 lõike 2 alusel.

1. Lõpetan ehitismälestiseks tunnistatud „Vana-Nursi mõisa peahoone, 19. saj. II pool“ kultuurimälestiseks olemise(kultuurimälestiste registri number 14086; asukoht Võru maakond, Võru vald, Lompka küla, Vana-Nursi mõis, KÜ 91701:001:1920).

2. Tunnistan kehtetuks kultuuriministri 12.11.1997 määruse nr 72 „Kultuurimälestiseks tunnistamine“ punkti 34.

3. Lõpetan ehitismälestiseks tunnistatud „Vana-Nursi mõisa park“ kultuurimälestiseks olemise(kultuurimälestiste registri number 14087; asukoht Võru maakond, Võru vald, Lompka küla).

4. Tunnistan kehtetuks kultuuriministri 12.11.1997 määruse nr 72 „Kultuurimälestiseks tunnistamine“ punkti 35.

5. Lõpetan ehitismälestiseks tunnistatud „Vana-Nursi mõisa valitsejamaja, 19. saj. II pool“ kultuurimälestiseks olemise(kultuurimälestiste registri number 14088; asukoht Võru maakond, Võru vald, Lompka küla, Valitseja, KÜ 91701:001:0841).

6. Tunnistan kehtetuks kultuuriministri 12.11.1997 määruse nr 72 „Kultuurimälestiseks tunnistamine“ punkti 36.

7. Tunnistan kehtetuks kultuuriministri 28.03.2007 käskkirja nr 144 „Kultuurimälestistele kaitsevööndi määramine“ punkti 1 alapunkti 51.

Muinsuskaitseametil (edaspidi amet) teha käskkiri teatavaks menetlusosalistele, kanda mälestiseks olemise lõpetamine kultuurimälestiste registrisse ja ajakohastada andmed riigi maakatastris.

Käskkirja on võimalik vaidlustada 30 päeva jooksul käskkirja avaldamisest Riigi Teatajas, esitades kaebuse halduskohtusse halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud tingimustel ja korras.

Kultuurimälestiseks olemise lõpetamise asjaolud ja menetluse läbiviimine

Vana-Nursi mõisa valitsejamaja omanik esitas 27.08.2021 ettepaneku hoone mälestiseks olemise lõpetamiseks.

Amet hindas 28.09.2021 vastuses (nr 1.1-7/2566-1) Vana-Nursi mõisa valitsejamaja riikliku kaitse eeldusele vastavust kultuuriministri 15.05.2019 määruses nr 23 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ sätestatud kriteeriumitest lähtudes ning asus seisukohale, et Vana-Nursi valitsejamaja mälestiseks olemine on põhjendatud ning otsustas seetõttu mälestiseks olemise lõpetamise menetlust mitte algatada.

Omanik vaidlustas ameti otsuse Tallinna Halduskohtus. Kuna mälestiseks olemise lõpetamise menetluse algatamata jätmise otsustamisele eelnevalt ei hinnatud valitsejamaja tehnilist seisukorda terviklikult, tunnistas amet 28.09.2021 tehtud otsuse kehtetuks (kiri nr 1.1-7/2655-1) ja otsustas mälestiseks olemise lõpetamise menetluse algatamist uuesti kaaluda.

Amet koostas hoone tehnilise seisukorra hinnangu (Seisukorra hinnang, töö nr 1-2022, valmis 17.03.2022, kättesaadav Muinsuskaitseametis) ning kaalus sellele toetudes valitsejamaja riikliku kaitse lõpetamist. Hoone on säilinud algupärase mahus ja välisilmes koos algupäraste konstruktsioonidega (nt põletatud savitellistest seinad) ja osade väärtuslike detailidega (nt aknalengid). Olgugi, et hoone on üldiselt rahuldavas seisukorras, leidis amet, et selle riikliku kaitse eeldusele vastavuse terviklikuks hindamiseks tuleb analüüsida põhjalikumalt

hoone väärtust Vana-Nursi mõisakompleksi kui terviku seisukohalt. Menetluse edasise käigu kohta saatis amet 13.05.2022 valitsejamaja omanikule teavituse.

Amet tellis eksperdihinnangud (Ajalooline ülevaade ja eksperdihinnangud, töö nr T-33/2022, valmisid detsembris 2022, kättesaadav Muinsuskaitseametis) peahoone, pargi ja valitsejamaja kultuuriväärtuse väljaselgitamiseks, et kaaluda lisaks valitsejamajale teiste kompleksi jäävate mälestiste riikliku kaitse jätkamise põhjendatust.

Eksperti antud hinnangud mälestiste tehnilise seisukorrale ei vastanud aga tegelikule olukorrale. Ekspert hindas kõrgelt mälestiste taastamispotentsiaali, tõdedes samas, et nt peahoone originaalsubstants on olulisel määral kahjustatud. Ameti hinnangul oli ekspert hinnanud mälestiste tehnilist seisukorda terves kompleksis läbivalt paremaks kui on mälestiste tegelik seisukord. Seetõttu koostas amet mälestiste autentsuse ja ehitustehnilise seisukorra täpsustamiseks peahoonele ja pargile täiendavad eksperdihinnangud (valmisid 2023. aasta alguses, kättesaadavad Muinsuskaitseametis).

Arvestades mälestiseks olemise lõpetamise ettepanekut, kompleksi kuuluvate mälestiste riikliku kaitse eelduse hinnangut ning tehnilise seisukorra hinnangut kompleksile, algatas amet 14.03.2023 peahoone, pargi ja valitsejamaja mälestiseks olemise lõpetamise menetluse.

Amet koostas õigusakti eelnõu mälestiseks olemise lõpetamiseks ning tutvustas 13.04.2023 seda menetlusosalistele ja küsis nende arvamust. Tähtjaks vastuväiteid ei laekunud. Keskkonnaamet vastas 17.04.2023, et neil ei ole menetluse kohta kommentaare ega täiendavaid ettepanekuid. Riigimetsa Majandamise Keskus kinnitas 18.04.2023, et neil ei ole vastuväiteid kaitse lõpetamise osas Palgamaa kinnistul. Nii Vana-Nursi mõisa valitsejamaja omanik (09.05.2023) kui ka Vana-Nursi mõisa peahoone omanik (24.05.2023), kes on ühtlasi pargi omanikud, saatsid kaitse lõpetamist toetava arvamuse. Teised menetlusosalised arvamusi ei esitanud. Lisaks küsis amet riikliku kaitse lõpetamise kohta arvamust ehitismälestiste eksperdinõukogult. Nõukogu liikmed jäid mälestiseks olemise lõpetamise osas eriarvamusele. Eksperdinõukogu liikmed olid ühel meelel, et kompleksi seisukord on halb. Kaitse lõpetamise vastu olnute arvates on kompleksil piisav taastamispotentsiaal ja selle kaitse mälestisena peaks jätkuma. Kaitse lõpetamise poolt olnud nõustused, et mõisakompleksi kaitse riiklikul tasandil ei ole selle seisukorda arvestades enam põhjendatud ning mälestiste nimekirjas on teisi paremini säilinud näiteid sarnastest objektidest.

21.11.2023 toimunud Muinsuskaitse Nõukogu koosolekul ei toetatud ameti ettepanekut lõpetada kultuurimälestiseks olemine mälestistel Vana-Nursi mõisa peahoone, 19. saj. II pool (reg nr 14086), Vana-Nursi mõisa park (reg nr 14087), Vana-Nursi mõisa valitsejamaja, 19. saj. II pool (reg nr 14088). Nõukogu soovis, et kaitse lõpetamise vajadust kaalutaks uuesti pärast kultuurimälestiste registri korrastamise meetodika välja töötamist, samuti soovis nõukogu, et ühe eelnõu asemel võiks olla kolm eraldi eelnõu.

Arvestades mälestiste kohta kogutud andmeid kogumis ning kaaludes erinevaid huve, on põhjendatud lõpetada eelpoolnimetatud mälestiste kultuurimälestisteks olemine. Riikliku kaitse lõpetamisel on Vana-Nursi mõisakompleksi kuuluvate mälestiste puhul oluline kaalukeel mittevastavus tehnilise seisukorra, originaalsubstanti säilivuse ja autentsuse kriteeriumitele. Teisisõnu öeldes, hooned on ümberehitatud ja lagunened määral, mis on kaasa toonud olulise osa kultuuriväärtust omavate detailide hävimise, ning pargi puistu on kaotanud oma algse planeeringu. Vana-Nursi mõisakompleksi analüüsidest lähtuti käimasolevast mälestiste nimekirjade korrastamise protsessist, kus kõnealuse mõisakompleksiga sarnases tehnilises seisukorras olevate hoonete puhul kaalutakse nende mälestiseks olemise lõpetamist.

Nimekirjade korrastamise protsessi eesmärk on tagada, et riikliku kaitse all oleks ainult kõige väärtuslikum osa pärandist. Selleks hinnatakse ka kaitse all olevate ehitismälestiste vastavust riikliku kaitse kriteeriumitele. Mälestiste nimekiri peab andma ülevaate Eesti kultuurilisest identiteedist meie ainelise pärandi põhjal, mida on mõjutanud erinevad ajaloostapid ja mis on ka piirkonniti küllalt erinev. Kultuuripärandi väärtushinnangud on ajas muutuvad ja seda peegeldab hästi praegune ehitispärandi nimekiri. Mälestiste nimekiri ei saa kunagi valmis – täielikku esinduslikkust ei ole võimalik saavutada ega ole vaja ka eesmärgiks seada, sest aja möödudes ladestuvad üha uued kultuurkihid, muutuvad uurimismeetodid ning ka arusaam möödunud aegade pärandist, esteetikast ja muust on ajas muutuv. Nimekirja tasakaalustamiseks on lisaks uute objektide mälestiseks tunnistamisele vajalik üle vaadata juba olemasolevad mälestised ning teha vajadusel korrekture.

Kultuuriminister kuulas ära Muinsuskaitse Nõukogu seisukoha (MuKS § 20 lõige 2) ning otsustas toetada ameti ettepanekut lõpetada käsitletavate mälestiste kultuurimälestiseks olemine. Minister mõistis nõukogu seisukohta ja seda, et hoonetel ja pargil on olnud oluline kultuuriväärtus, kuid arvestas kaalumisel kõiki MuKS-i olulisi põhimõtteid ja kriteeriume, sh § 3 lõige 8 avalike huvide ning igapäevaste ja vabaduste tasakaalustamise kohustust.

Vastavus riikliku kaitse eeldusele ja mälestiseks olemise lõpetamise põhjendus

Vana-Nursi mõisakompleksi kuuluvad 1997. aastal kultuuriministri määrusega nr 72 arhitektuurimälestiseks tunnistatud mõisa peahoone (rajatud 1860. aastatel), valitsejamaja (rajatud 20. sajandi alguses) ja park (rajatud 19. sajandi keskel). 23.02.2011 MuKS-i muudatusega nimetati mälestise liik „arhitektuurimälestis“ ümber „ehitismälestiseks“.

Vana-Nursi mõisakompleksi ajalugu ulatub 17. sajandi teise poolde, kuid selle tänaseni säilinud hoonestus pärineb peamiselt 1860. aastatest. Pärast Vana-Nursi mõisa eraldamist Rõuge mõisast 1668. aastal kuni

20. sajandi alguseni on mõis olnud erinevate omanike valduses. 1919–1939 paiknes Nursis EV Kaitseväge aerodroom ning sellele järgnevalt kuni Eesti taasiseseisvumiseni oli mõisakompleks militaarkasutuses. Pärast Nõukogude vägede lahkumist jäi enamik hooneid tühjaks ja mõisasüdame kinnistud müüdi 1990.–2000. aastatel järk-järgult eravaldusse. Peahoone, valitsejamajal ja pargil puudub praegu kasutusfunktsioon.

Mõisakompleksi militaarsel eesmärgil kasutamine ja hilisem funktsiooni puudumine on oluliselt halvendanud kompleksi ehitustehnilist seisukorda. Hävinud on mitmed ajaloolised kõrvalhooned (nt vesiveski, moonakatemaja, sepikoda, küünid) ja säilinud ehitiste seisukord on valdavalt halb. Lisaks mälestistele on mõisasüdamel praeguseks alles meierei, üks lautadest ja rehi ning varemtena viinakoda, tall-tõllakuur, tööhobuste tall, laut ja pruulikoda. Mõisasüdamesse on rajatud uusi militaarfunktsiooni kandvaid hooneid. Mõisapargi maastikulise lahenduse mahulisem ümberkujundamine toimus tõenäoliselt 1930. aastatel. 1950. aastatel, kui sissesõidutee äärde ehitati nõukogude sõjaväekasarmud, muudeti kunagisest mõisasüdamest Võru maanteele suunduvat peamist sissesõiduteed, sh eemaldati ka osa sissesõidutee ääres olnud alleest. Hoonetele anti uued funktsioonid, kasutuseta jäänud hooned hävisid.

MuKS-i § 10 lõike 1 kohaselt on riikliku kaitse eeldus, et kultuuriväärtusega asi või maa-ala esindab Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa, millel on teaduslik, ajalooline, kunstiline või muu kultuuriväärtus.

Riikliku kaitse eelduse hindamisel lähtutakse kultuuriministri 15.05.2019 määruses nr 23 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ sätestatud kriteeriumitest.

Riikliku kaitse kriteeriumitelevastavuse hindamine kinnitab, et Vana-Nursi mõisakompleksi puhul oli omal ajal tegemist unikaalse kooslusega, mis on pika perioodi (viimase sajandi) jooksul järjepanu hääbunud.

*Vana-Nursi mõisa peahoone*naol oli tegemist 19. sajandi teise poole renessansivormidest inspireeritud esindusliku historitsismi näitega, terviklikult kujundatud mõisakompleksi kõige olulisema hoone ja maastikulise dominandiga. Vana-Nursi mõisa peahoonele sarnased esinduslikest historitsistlikest peahoonetest on piirkonnas veel Sõmerpalu ja Vana-Antsla mõisa peahooned (ehitismälestised, kultuurimälestiste registri nr 14180 ja 14061), aga ka Valgamaal Kaagjärve-Mäemõisa härrastemaja (registri nr 23122). Kokku on mälestiste nimekirjas ligi kolmsada mõisa peahoonet.

*Vana-Nursi mõisa pargi*naol oli tegemist 19. sajandi teisel poolel terviklikult kujundatud mõisapargiga, mis moodustas koos suurejooneliselt väljaehitatud mõisa peahoone, abihoonete ja maastikuelementidega (sh pargi lõunaservas voolavale Üraojale rajatud paisjärvega) kultuuri- ja arhitektuuriajalooliselt väärtusliku tervikansambli.

*Vana-Nursi mõisa valitsejamaja*esindab mälestisena kaitse all olevate valitsejamajade hulgas levinud hoonetüüpi (viilkatusega ühekorruseline tellishoone) üht variatsiooni, kus välja ehitatud on olnud ka katusekorrus. Mõisakompleksi kuuluvaid valitsejamajasid on mälestiseks tunnistatud 112. Vana-Nursi valitsejamajale sarnaste kaitsealuste hoonetena võib välja tuua näiteks Puurmani (registri nr 23995), Kaagjärve-Alamõisa (registri nr 23114) ja Sõmerpalu mõisa valitsejamaja (registri nr 14117).

Riikliku kaitse lõpetamisel on Vana-Nursi mõisakompleksi kuuluvate mälestiste puhul oluliseks kaalukeeleks mittevastav *tehnilise seisukorra, originaalsubstanti säilivuse ja autentsuskriteeriumite*le. Kuna mõisaansambli planeering sõltus ajastule iseloomulikust stiilist, kuid ka arhitektuuri omavahelisest koosolast ning seotusest konkreetse maastikureljeefi ja haljastusega, on mõisaarhitektuuri riikliku kaitse lõpetamisel oluline arvestada ka kogu kompleksi terviklikkuse säilivusega. Mälestiseks olemise võib lõpetada, kui mälestis on tehniliselt halvasti seisundis ja seisundi parandamine põhjustab asja autentsuse kadumise (MuKS § 20 lõike 1 punkt 5).

Mõisa peahoone on olnud alates 1920. aastatest militaarkasutuses ja pärast Nõukogude Liidu sõjaväe lahkumist kasutuseta. Seetõttu on hoone siseplaneeringut vastavalt vajadusele kohandatud ja ajalooliste interjööride säilimisele ei ole sajandi jooksul tähelepanu pööratud. Kõige ulatuslikum kahju on tingitud viimase 30 aasta jooksul kasutuseta ja hoolduseta seisemisest ning 2004. aastal lõunatiivas toimunud tulekahjust. Kuigi hoonet on viimastel aastatel (2019–2022) prahist puhastatud ja ehitatud 2/3 ulatuses ajutine konserveeriv katus, siis hoone kasutuselevõtuks vajalikku projektdokumentatsiooni koostatud ei ole. Hoone kehandist on säilinud ligikaudu 30% restaureeritavat substanti, ülejäänud tuleb hoone kasutusele võtmiseks varasemate fotode ja analoogiate põhjal rekonstrueerida. Kuigi arhitektuursest vaatest on see olnud ainulaadne mõisahoone ja neorenessansstiili hea näide, siis praeguseks on säilinud osaliselt konserveeritud vare.

Sarnaselt peahoonega on ka mõisa park olnud arhitektuurselt ainulaadne, kuid tänaseks on kujunenud sellest peahoone varet ümbritsev kompaktne puistu, kus puuduvad algupärased arhitektuursed rajatised. Mõisaagegi pargi järjepidevus puhke- ja ilupargina on katkenud juba võõrandamisel enam kui sajand tagasi. Pargi kasutusviis muutus, sest peahoone militaarkasutus staabi või kasarmuna ei olnud enam võrreldav mõisa esinduslikkusega ning see omakorda mõjutas pargi arenguetappe pikema aja vältel. Park ei ühenda muu loodusliku keskkonna kaudu enam ümbritsevaid mõisaagegi hooneid omavahel tervikuks, sest tänases pargis on kõrvuti nii algselt ajaloolise pargi juurde kuulunud kui ka sinna hiljem lisandunud osad ja kihid. Pargi

ilmet rikkuva kihistuse näideteks on peatee muutmine ja auringi puudumine (rikub kompositsiooni), uute hoonete ehitamine – kasarmu- ja tootmishooned (rikuvad vaadete süsteemi), hävinud hooned (rikuvad ruumilist ülesehitust ja vaadete süsteemi), peahoone vahetusse lähedusse rajatud viljapuuad ja võsastumine (rikub ruumistruktuuri) ning uued teed (rikuvad ruumistruktuuri).

Ühe täiskorruse, väljaehitatud põõningukorruse ja osalise keldriga mõisa valitsejamaja on samuti vähemalt paarkümmend aastat kasutuseta seisnud. Tegemist on 19. sajandi lõpu mõisaarhitektuuris levinud eluhoone tüüplahendusega. Hoonekehand ja selle välisilme on säilinud autentsena, kuid hoone interjäär on sarnaselt peahoonega hävinud, säilinud on mõned interjööridetailid. Mõisakompleksi kuuluva valitsejamaja puhul on lisaks hoone enda kultuuriväärtusele oluline selle väärtus ümbritseva ajaloolise ruumilise keskkonna ja selle säilivuse aspektist. Mõisasüdamete üheks oluliseks väärtuseks on selle ajaloolise hoonestuse terviklikkus, mis kujundab paigale iseloomulikke miljööid ning mis loob kompleksi kuuluvatele mälestistele toetava keskkonna ning kultuuriväärtusliku konteksti. Kuigi Vana-Nursi mõisasüdametes on osaliselt säilinud ajalooliseid hooned, on 20. sajandil toimunud muudatused mõjutanud oluliselt Vana-Nursi mõisakompleksi ja seda ümbritseva pargi terviklikkust. Valitsejamaja hoone kehand on küll paremini säilinud kui mõisa peahoone, kuid arvestades hoone tüüpi, interjööride vähest säilivust ja toetava kompleksi puudumist, ei ole selle mälestisena kaitsmine põhjendatud.

Mõisaarhitektuuriga seotud ehitisi on mälestisena kaitse all ligikaudu kaks ja pool tuhat, enam kui kolmesaja viiekümnest erinevast mõisast. Seega enam kui pooled ehitismälestistest on mõisaarhitektuuriga seotud objektid. Mõisa peahooneid on mälestiste nimekirjas natuke alla kolmesaja. Neist Vana-Nursi mõisa peahoonele on sarnases või halvemas tehnilises seisukorras ligikaudu paarkümmend hoonet. Seega vähem kui 10% praegu mälestiseks olevatest peahoonetest on sisuliselt varemets (sealjuures ei ole arvestatud varemetsena kaitse alla võetud objekte). Peamiselt on tegemist hoonetega, mis on sarnaselt Vana-Nursi mõisa peahoonele saanud oluliselt kannatada tulekahjus.

Vana-Nursi mõisa peahoone omanik on alustanud hoone katustamisega, mis loob eeldused selle kasutuselevõtuks. Sellises tehnilises seisukorras oleva hoone kasutuselevõtt tähendab aga märkimisväärset sekkumist originaalsubstantsi säilimisse ja hoone autentsuse kadu. Restaureeritava substantsi maht on väiksem taastatavast mahust ning hoone kasutuselevõtt tähendab selle suures osas koopiana taastamist. Koopiana taastatud hoone puhul on riiklik kaitse õigustatud juhtudel, kui tegemist on avalikkuse kõrgendatud huvi või hävinenud hoone sümbolväärtusega. Lisaks võib kaaluda mälestise staatuse säilitamist juhtudel, kui koopiana valminud hoonel on oluline roll hoonete ansambelis. Vana-Nursi peahoone puhul ei ole need tingimused täidetud.

20. sajandi teisel poolel toimunud muutuste ja pikka aega kestnud ebapiisava hoolduse tõttu on Vana-Nursi mõisakompleksi suures osas hävinud ning kompleksi taastamine selliselt, et see säiliks autentsena, ei ole praeguseks kujunenud olukorras enam võimalik. Taastamine eeldab suuresti nii peahoone kui ka pargi koopiana taastamist, mis ei ole põhjendatud olukorras, kus mitmed kompleksi varem kuulunud hooned on juba hävinud või on neist alles vaid varemed.

Haldusmenetluse seaduse § 64 lg 3 järgi arvestatakse akti kehtetuks tunnistamisel muu hulgas selle tagajärgi isikule, haldusakti andmise menetluse põhjalikkust, haldusakti kehtetus tunnistamise põhjuseid ning muid tähtsust omavaid asjaolusid. MuKSi § 3 lg 8 järgi tuleb lähtuda avalike huvide ning igapäevaste ja vabaduste tasakaalustatuse ning proportsionaalsuse põhimõttest.

Mälestiseks olemise võib mh lõpetada, kui mälestis ei vasta enam riikliku kaitse eeldusele või kui on tehniliselt halvas seisundis ja seisundi parandamine põhjustab asja autentsuse kadumise (MuKS § 20 lg 1 punktid 4 ja 5).

Vana-Nursi mõisakompleksi kuuluvad mälestised ei esinda enam Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa, kuna need on tehniliselt halvas seisundis ja seisundi parandamine eeldab ulatuslikku sekkumist originaalsubstantsi ja põhjustab asja autentsuse kadumise. Tuginedes eelnevale, on mõisa peahoone, pargi ja valitsejamaja mälestiseks olemise lõpetamine põhjendatud. Nii lõpevad ühtlasi MuKS-ist tulenevad mälestise kasutamise, hooldamise, renoveerimise jt nõuded ja piirangud omaniku jaoks.

Heidy Purga
Kultuuriminister